

П.Н.Дундій

КЛАСИФІКАЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто основні підходи до класифікації лексичних запозичень, зокрема англо-американізмів у німецькій мові.

Ключові слова: *запозичення, англо-американізм, класифікація, мовний контакт.*

В статье рассмотрены основные подходы к классификации лексических заимствований, в частности англо-американизмов в немецком языке.

Ключевые слова: *заимствование, англо-американизм, классификация, языковой контакт.*

The article considers the main approaches in classification of the lexical loans, especially Anglo-Americanisms in the German language.

Key words: *lexical loans, Anglo-Americanism, classification, language contact*

Запозичення в мові як динамічній системі, що підпорядковується законам діалектики, виникають внаслідок мовних контактів.

У сучасному мовознавстві виділяють такі типи мовних контактів (або результатів контактів): адстрат — взаємовпливи та взаємопроникнення мов, часто при співіснуванні етносів на суміжних територіях; суперстрат — мова прийшлого населення, яка нашаровується на мову корінних мешканців і з часом розчиняється в ній; субстрат — протилежний суперстрату процес, коли мова-підоснова нашаровується на мову прийшлого народу й асимілюється в ній, інстрат — тісна й тривала взаємодія мов на одній території зі взаємопроникненням структурних елементів [1]. Щоби побачити загальну мовну картину світу охопленого глобалізаційними тенденціями, слід аналізувати не тільки двомовні співвідношення (англійська-німецька, англійська — японська, англійська — українська, тощо), а й впливу однієї мови, а саме англійської як *lingua franca* сучасності, на решту мов світу (англійської на німецьку, японську, українську тощо). Такий вплив варто розглядати як глобалстрат, тобто взаємодію однієї глобальної мови з іншими. Адже йдеться про запозичення не тільки окремих термінів, а цілих мовних пластів у сфері економіки й інформатики, де англійська виступає глобалстратом.

Отже англійська мова є джерелом запозичень у практично в усі мови, у тому числі й у німецьку.

У сучасному мовознавстві не має однастайності у трактуванні поняття запозичення, і метою цієї статі є аналіз того, що дослідники вкладають у поняття запозичення та можливості його класифікації.

Л.П.Крисін вважає, що запозичення є процесом переміщення різних елементів з однієї мови в іншу. Під різними елементами розуміються одиниці різних ярусів мови — фонології, морфології, синтаксису, лексики, семантики» [2].

Deutsches Universalwörterbuch Duden (Універсальний словник німецької мови) дає таке визначення: запозичення „Lehnwort” — це слово, перенесене з однієї мови в іншу, що адаптувалося до вимови, написання, словозміни в мові-позичальниці (*переклад автора*) [3].

Означення запозичування словом «переміщення» чи «перенесення» указує на механічний процес, тому не зовсім точно характеризує сутність явища. Тут радше було б говорити про «відтворення» одиниці мови, в основі якої лежить іншомовне поняття. Крім того, слово «відтворення» чи «створення» підкреслює творчий, активний характер запозичення. По суті мова-позичальниця сприймає не іноземне слово, а його певний прообраз і наповнює подібним, однак новим змістом.

Л. Блумфілд вважає, що запозиченням є певний вид мовних змін і розрізняє: запозичення понять культури; «внутрішнє запозичення», що відбувається в результаті безпосередніх мовних контактів, обумовлених територіальною та політичною близькістю; діалектні запозичення, що проникають у літературну мову з діалектів[4].

Іноді за допомогою терміну «запозичення» описується процес термінологізації слів загальнолітературної мови або, в окремих випадках, просторічних і жаргонних слів.

Нас цікавлять перед усім лексичні запозичення як наслідок мовних контактів англійської та німецької.

Б. Карстенсен, дотримуючись німецької лінгвістичної традиції, виділив у своїй класифікації не тільки запозичену лексику (Lehnwort), а запропонував класифікацію семантичних запозичень (Lehnbedeutung), в межах якої аналізує калькування, запозичений словотвір, запозичений фразеологізм, подвійне запозичення, псевдозапозичення [5].

Мартін Ленерт дає таку класифікацію англо-американських запозичень [6]:

Direktentlehnungen — прями запозичення з притаманними англійській мові написанням і вимовою: Aids, High-Tech, Fan, Hobby, Trend, тощо;

Lehnübersetzungen передаються німецькими перекладами: Umweltverschmutzung (environmental pollution), Flutlicht (flood light), Datenverarbeitung (data processing), тощо;

Lehnwendungen — запозичені вирази, що передають англо-американські словосполучення або вирази: Im gleichen Boot sitzen (be in the same boat), das Gesicht wahren (save one's face), das Licht am Ende des Tunnels sehen (see the light at the end of the tunnel), Zeit ist Geld (time is money), тощо;

Lehnübertragungen — слова і словосполучення, в яких не всі елементи англо-американського зразка замінені німецькими

відповідниками: Urknalltheorie (big bang theory), Titelgeschichte (cover story) тощо;

Lehnbedeutungen — німецьке слово за англійським зразком набуває нового значення; наприклад, realisieren (realize/realise) крім основного отримує значення "здійснювати", kontrollieren (control) — "опановувати, володіти".

Lehnschöpfungen — новоутворення, що побудовані за англійським зразком: Blockfreiheit (non-alinement), Wasserglätte (aquaplaning), kopflastig (top-heavy), тощо .

Е. Хауген вказує на двозначність і нечіткість терміну «запозичення», оскільки ним може позначатися як сам процес запозичення (в його початковій стадії), так і його результат [7]. Ми пропонуємо використовувати два різних терміни: «запозичення» як результат номінації іншомовного елемента, перенесеного в систему мови-реципієнта, та «запозичування» як процес проникнення іншомовного елемента в систему мови та його подальше функціонування.

Радянські дослідники М. Д. Степанова й І. І. Чернишова подають класифікацію лексики з точки зору її походження й акцентують увагу на розрізненні запозичення предмета чи явища з одного боку та запозичення слова з іншого [8].

А.О.Білецький розглядає іншомовну лексику з урахуванням фонетичних, морфологічних і семасіологічних критеріїв [9].

Одну з найдетальніших класифікацій запозичень пропонує М. Орешкіна, яка характеризує запозичену лексику за такими критеріями [10]:

- за генетичною належністю до мов-джерел чи до мовних сімей: індо-європеїзми, арабізми, тощо;
- за поширеністю в мовах світу: інтернаціоналізми, регіоналізми, локалізми, okazіоналізми;
- за ступенем засвоєння мовою-реципієнтом: повністю засвоєні, частково засвоєні, незасвоєні;
- за структурою запозиченого слова: чужа/іншомовна форма, змішана форма/напівкалька, власна/рідна форма/калька;
- за графічним образом запозиченого слова: власна графічна форма/іншомовні слова, чужа графічна форма/іншомовні вкраплення;
- за наявністю в семантиці запозиченого слова національно-культурного чи культурно-історичного компонента: екзотизми, варваризми, етнографізми, орієнталізми тощо;
- за лексико-граматичними класами: іменники, прикметники, дієслова, вигуки тощо;
- за тематичними групами: апелювативна запозичена лексика (суспільно-історичні, природні, культурно-побутові реалії та поняття), неапелювативна запозичена лексика (антропоніми, топоніми, гідроніми, етноніми);
- за стилістичним відтінком запозиченої лексики;

- за сферою використання: загальноживані й обмежені професійно/запозичені терміни;
- за часом запозичення: ранні (історичні, етимологічні, старі), пізні (сучасні, нові).

Звісно, цю класифікацію можна було б розширювати через те, що межі між названими критеріями не завжди чіткі.

Один з найпоширеніших підходів розглядає ступінь засвоєння запозичення мовою-реципієнтом. При цьому одні дослідники аналізують у лексичному запозиченні різні співвідношення плану вираження з планом змісту (запозичення плану вираження одночасно з планом змісту; запозичення плану змісту при збереженні наявного плану вираження; запозичення плану вираження при збереженні наявного плану змісту) [11] — інші ділять запозичення на фоно-, морфо- та семантико-структурні. Фоно-структурне запозичення — фонетичне, фонологічне, пряме запозичення, тобто іншомовні слова, інтернаціоналізми, повністю неасимільовані запозичення; морфо-структурне запозичення — словотворча калька, перекладне запозичення, лексичне запозичення; семантико-структурне — запозичення значення, семантичні кальки [12].

У той чи інший спосіб у цих підходах розглядаються прями/матеріальні запозичення та перекладні/кальки.

Пряме запозичення — один з найпродуктивніших способів поповнення словникового складу мови, коли стається фонематичне копіювання іншомовного слова як безпосереднє проникнення фонетичного та морфологічного варіанта лексичної одиниці в мову-реципієнт, де лексична одиниця не втрачає ознак мови-продуцента.

Пряме запозичення може бути повним або частковим. При повному запозиченні переймається внутрішня і зовнішня форми, а при частковому — тільки внутрішня форма.

Повне запозичення передбачає пристосування лексичної одиниці до фонетичних (звукові заміни, перенесення наголосу, перебудова складів) і морфологічних характеристик (підпорядкування системі роду, відмінювання) німецької мови, наприклад: *der Computer*, *der Fan*, *das Match*, *das Team*, *der Trucker*, *das Know-how*, *der Loser*, *checken*, *managen* тощо.

Калькування/калька, в англійському мовознавстві *calque* або *loan translation*, у німецькому *Lehnübersetzung* або *Lehnübertragung*, вживають для позначення нового значення шляхом буквального перекладу іноземної мовної одиниці відповідними словами або морфемами рідної. Наприклад, слово „середньовіччя” — нім. *Mittelalter*, англ. *the Middle ages* - виникло під впливом латинського терміну *medium aevum*.

Кальки розподіляють на три основні групи в залежності від того, що запозичується. З однієї мови в іншу може переноситися морфологічна будова (словотворчі кальки), наприклад, лат. *conscientia* послужило словом-прототипом для утворення нім. *Gewissen*, укр. *совість*.

При семантичному калькуванні запозичується значення. Так від лат. *praesidens* утворено нім. *Vorsitzender*, рос. *председатель* і укр. *голова/головуючий*.

Через фразеологічне калькування запозичуються синтаксичні структурні компоненти, наприклад, «так ось де собака заритий!» було утворено за участю німецького фразеологічного звороту «*da ist der Hund begraben!*».

Різновидом лексико-словотвірних кальок є напівкальки, в яких частина слова або вислову перекладається, а інша залишається іншомовною. Наприклад, *Reisescheck* (англ. *Travellerscheck*) — *check* запозичена частина, *Reise* (подорож) калькується; *frei Waggon* (англ. *free on Waggon*) тощо.

Правила калькування (*Verdeutschungen* «онімечення») слів запропонував ще в 18 столітті І.Г. Кампе [13], який наполягав, що складові частини слова мають бути німецькими, переклад має відповідати структурі німецької мови і що не кожен образ оригіналу повинен переноситися в мову-позичальницю.

Аналіз процесів калькування та мовного матеріалу вказують на те, що при калькуванні запозичуються два найважливіших елементи — структура і значення слова. При цьому, слова, утворені з елементів мови-позичальниці, частіше використовують нові афікси та набувають нових значень, ніж іншомовні слова, і значення словотвірної кальки є ширшим, ніж значення відповідного іншомовного слова.

Таким чином кальки виступають своєрідною проміжною ланкою між запозиченою й автохтонною лексикою. Для утворення кальок використовуються внутрішні засоби словотвору, які сприяють входженню та міграції понять.

Слід зауважити, що калька є не тільки перекладом певного значення, але й результатом перетину мовних систем, культур і своєрідним інструментом для передачі поняття, що належить іншій культурі з урахуванням екстралінгвістичних чинників. Як і всі запозичення, кальки в будь-якій мові — це наслідок мовного та культурного впливів.

Серед англо-американізмів зустрічаються не освоєні німецькою мовою слова, що різко виділяються на тлі німецької лексики. Особливе місце серед них займають екзотизми — маловживані іншомовні слова, що характеризують специфічні особливості життя інших народів і вживаються як стилістичний засіб для передачі особливого колориту, наприклад: *сейм*, *сакля*, *кімоно*. Екзотизми не мають синонімів, тому вживання їх при описі національної специфіки продиктовано необхідністю.

Ще в одну групу виділяються варваризми. Варваризми не повністю освоєні мовою «чужі» слова, які з часом можуть у ній закріпитися, наприклад: *авеню*, *місіс*. Близькими до варваризмів є іншомовні вкраплення. Часто це слова та словосполучення, що вживаються в багатьох мовах і зберігають іншомовне написання, наприклад, *о'кей*, *terra incognita*, *pater familias*.

Аналізуючи запозичення, не можна обійти проблематику інтернаціональної лексики. Запозичення й інтернаціоналізми настільки пов'язані, що у вітчизняній лінгвістиці до середини ХХ століття їх часто ототожнювали.

Згодом, коли інтернаціоналізми почали розглядати як один з видів запозичень, до них було два різних підходи. Маковський, Сорокін, Арнольд та ін. не виділяли інтернаціоналізми з запозичень. Акуленко, Будагов, та ін. виступали проти ототожнення цих категорій.

Інтернаціоналізми і запозичення при всіх спільних рисах не є ідентичними явищами. Як переконливо довів В.В. Акуленко, неправильно застосовувати діахронний підхід при вивченні шляхів виникнення інтернаціональної лексики. На його думку ці явища неправильно ототожнювати через те, що інтернаціоналізми є категорією синхронії зі своїми специфічними характеристиками, а запозичення — умовна для синхронії група фактів, що виокремлена на діахронних критеріях [14].

Як вважав А.О.Білецький: інтернаціоналізми — «лексичні одиниці, які функціонують не менш як у 3-х мовах, до того ж із неблизькопоріднених мовних сімей» [15]. Специфічними рисами лексичних інтернаціоналізмів є також їхня омологічність — міжмовна схожість у планах змісту та вираження» [16].

Кожне інтернаціональне слово виникає в мові як результат запозичення, однак не кожне запозичення можна назвати інтернаціоналізмом. Тобто поняття «запозичення» є ширшим за поняття «інтернаціоналізм», хоч інтернаціоналізми проникають у більшу кількість мов. Такий підхід до класифікації відображає основні параметри явища «англо-американське запозичення», однак не є вичерпним, бо лексичні запозичення, як і мова, постійно розвиваються і пропонують новий матеріал для досліджень.

Література

1. Claudia Maria Riehl: Sprachkontaktforschung: Eine Einführung. In: narr studienbücher / Claudia Maria Riehl. — Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen, 2009. — 235 Seiten.
2. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Крысин Л.П. — М., 1968. — 207 с.
3. Duden — Deutsches Universalwörterbuch: Verlags des Bibliographischen Instituts GmbH (BI) in Mannheim, 2003. — 1900 Seiten.
4. Блумфилд Л. Язык. / Блумфилд Л. М. — М.: Прогресс, 1968 - 608 с.
5. B. Carstensen, H. Galinsky Amerikanismen der deutschen Gegenwartssprache. Entlehnungsvorgänge und ihre stilistischen Aspekte: / Broder Carstensen, Hans Galinsky: — 86 Seiten; Universitätsverlag Winter GmbH Heidelberg; Auflage: 3., verb. Aufl. (1975);
6. Lehnert M. Der angloamerikanische Einfluß auf die Sprache der beiden deutschen Staaten / Lehnert M. — Die amerikanische Bildungselite des 19. Jh.

- und ihr Image von Dresden / E.Brüning. — Berlin: Akademie-Verlag. — 1991. — S. 5-20.
7. Haugen E. The ecology of language / Haugen E — Stanford, 1972.- XIYV, 366 p.
  8. Степанова М.Д., Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка./ Степанова М.Д., Чернышева И.И.– М.: Высшая школа, 1962. – 401 с
  9. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навчальний посібник. / Білецький А.О. — Київ: АртЕк, 1997. — 224 с.
  10. Орешкина М.В. К вопросу классификации заимствованной лексики / Орешкина М.В.Функциональная лингвистика. Материалы конференции. Часть I. - Симферополь, 1994. - С. 73-75
  11. Бытко Н.С. Заимствование как способ адаптации концептуальной и лексической системы английского языка к альтернативной реальности (на материале заимствований из автохтонных языков в канадский и новозеландский варианты) Дис. канд. филол. наук: 10.02.04. – ЗНУ, / Бытко Н.С. Запоріжжя, 2008. – 280 с.
  12. Stepanowa M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanowa, I. Cernyseva.- М. : Academia, 2005.- 252 S.
  13. Campe J.H. Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke. Ein
  14. Ergänzungsband zu Adelungs Wörterbuche. Braunschweig, 1801. Reprint: - Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1970.-673 S.
  15. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка /Акуленко В.В.– Х.: Издательство Харьковского университета, 1972. – 216 с.
  16. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навчальний посібник/ Білецький А.О. – Київ: АртЕк, 1997. – 224 с.
  17. Акуленко В.В. Лексические интернационализмы: итоги, перспективы, методы исследования // Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Акуленко В.В. Харьков: Вища школа. – 1980. – С. 10-42.